

მალხაზ აბდუშელიშვილი

ქართული ხელის
ანტიოპოლოგიური
ისტორია

26

Handwritten signature in blue ink, possibly reading "V. K. ..."

თბილისი
1979

სოცრად რთული, მრავალმხრივი და არამდგრადი ფენომენია ეთნოსი (ethnos (ბერძნ.) — ხალხი). ის არც მართო აღამიანების ერთობაა, არც მართო ენა, კულტურა, ყოფა, ფსიქიკა, ხელოვნება, წარსული, აწმყო და სხვ., არამედ — ყველაფერი ეს, და გარდა ამისა კიდევ მრავალი სხვა, ერთად აღებული. ეთნოსისათვის დამახასიათებელ თითოეულ ნიშანს წარმოშობისა და ფორმირების დამოუკიდებელი გზა აქვს და მხოლოდ მათი ისტორიულად ჩამოყალიბებული ერთობლიობა გვინდობა ამა თუ იმ ეთნოსის სახით.

ეთნოსი, როგორც გარკვეული ერთეული, წარმოიშობა საუკუნეების სიღრმეში, ყალიბდება და ვითარდება მომდევნო საუკუნეების განმავლობაში, შემდეგ იზრდება, ფართოვდება და ივსება ახალი ელემენტებით, ხოლო ზოგჯერ იშლება, ვიწროვდება და ერწყმის სხვა, მისგან განსხვავებულ ელემენტებს; და არც ის არის გამორიცხული, რომ ეთნოსი მთლიანად დაიშალოს და გადავიდეს სხვა, ადრე არსებულ ან შემდგომ ჩამოყალიბებულ ეთნიკურ გაერთიანებაში, გაითქვიფოს მასში და დაკარგოს საკუთარი სახე; მაგრამ თვით ხალხი, რომელიც ოდესმე შეიკრა გარკვეული ერთეულის სახით, რომელიც წარმოშობითა და ნათესაური კანონებით დაუკავშირდა ერთიმეორეს, მტკიცედ ინარჩუნებს მისთვის დამახასიათებელ ფიზიკურ თავისებურებებს და მემკვიდრეობით გადასცემს მათ თაობიდან თაობას. ასეთია სოციალური და ბიოლოგიური მოვლენების თანაფარდობა იმ უაღრესად რთულ პროცესში, რომელსაც ეთნოგენეზისი, ანუ ხალხის წარმოშობა და ჩამოყალიბება ეწოდება.

ქართული ეთნოსის წარმოშობასა და ჩამოყალიბებას დღემდე გვაცნობდნენ უამრავი სახეისა: გვლარჩენილი მითიანებები და სიგელ-გუჯრები, ქვები და სამაროვნები, კულტურის ნაშთები და ყოფის თავისებურებები, ენის უტყუარი ნიშნე-

ბი, წარწერები და ჩანახატები, გადმოცემები და ლეგენდები, პოეტური თუ მუსიკალური ფოლკლორის ნიმუშები და კიდევ სხვანი მრავალი, რამაც მეტნაკლებად ზუსტი და სრული წარმოდგენა შეგვიქმნა ჩვენი ერის წარმოშობასა და ჩამოყალიბებაზე. მაგრამ თვით ჩვენი წინაპრების, ქართველთა წინაპრების, მათი ძვლოვანი ნაშთებისა თუ დღევანდელი ქართველების ფიზიკური თავისებურებების შესწავლას აქამდე არ უთქვამს თავისი სიტყვა, აქამდე არ უამბუნია ჩვენთვის სრულად, თუ ვინა ვართ, რანი ვართ, ვისი ნათესაეები, ვისი შთამომავლები, ვისი სისხლი და ხორცი, ვისი კერძი და წილი. ეს სიტყვა მეცნიერების იმ დარგს უნდა ეთქვა, რომელსაც ანთროპოლოგია ეწოდება. შეეძლო კი? როგორ არ შეეძლო! მაგრამ... ქართულ ანთროპოლოგიას იმთავითვე არ ეწერა სწორსა და ნათელ გზაზე დგომა და სიარული.

ჯერ იყო და ავსტრიელმა ბუნებისმეტყველმა ფრიდრიხ ბაიერნმა, სამთავროს სამაროვანზე გათხრილი ძვლები რომ ნახა, კაციჭამიები ყოფილან, ძვლის ტვინი ამოუჭამიათ ერთიმეორისათვისო. მერე ცნობილმა რუდოლფ ვირხომმა აქვე მოპოვებულ თავის ქალაზე ბრძანა, გრძელთავიანები ყოფილან, ახლა კი ქართველები მოკლეთავიანები არიან, ამიტომ დღევანდელ ქართველებსა და ამ თავის ქალებს ურთიერთშორის საერთო არაფერი აქვთ, ქართველები, ალბათ, გვიან არიან მოსულებიო და სხვა. თუ პირველს არ დაუჯერეს, მეორისათვის არ შეეძლოთ ანგარიში არ გაეწიათ და ამიტომაც ქართველები თავის სამშობლოში მოსულებად მიიჩნიეს. ბევრი შრომა და ძალა დასჭირდა ამ მცდარი აზრის გაბათილებას. ბოლოს სიმართლე ითქვა, მაგრამ, ბუნებრივია, თვით ანთროპოლოგიური მეცნიერებისადმი ნდობა შეირყა. მხოლოდ მომდევნო ხანაში გამოჩენილი ქართველი ანთროპოლოგების ალექსანდრე ჯავახიშვილისა და გიორგი ჯავახიშვილის შრომებმა არა მარტო დაუბრუნეს ჩვენში ანთროპოლოგიურ მეცნიერებას მისთვის კუთვნილი ნდობა და პატივისცემა, არამედ ქართველი ხალხის ანთროპოლოგიური კვლევა აიყვანეს მეცნიერების ამ დარგის იმდროინდელი განვითარების უმაღლეს დონეზე.

მაგრამ მაინც ქართველი ხალხის სისტემატური ანთროპოლოგიური შესწავლა დაკავშირებულია ცნობილი ქართველი მორფოლოგის აკად. აღ. ნათიშვილის სახელთან. პირველად მისი ხელმძღვანელობით შეიქმნა საქართველოში ისეთი ანთროპოლოგიური ცენტრი, რომლის კვლევა მთლიანად დაუკავშირდა ქართველი ხალხის ეთნოგენეზურ შესწავლას.

ეს ანთროპოლოგიური ცენტრი დღესაც ინტენსიურად განაგრძობს კვლევა-ძიებას და ალბათ არ არსებობს არც ერთი აქტუალური პრობლემა თანამედროვე ანთროპოლოგიაში, რომლის კვლევაში ქართველ ანთროპოლოგებს არ შეჰქონდეთ თავიანთი წვლილი; მაგრამ ჩვენ ამჟამად მათი კვლევის მხოლოდ ის მხარე გვაინტერესებს, რომელსაც ეთნიკური ანთროპოლოგია ეწოდება. ცხადია, ამ შემთხვევაში, საქმე პირველ რიგში უხება ქართველი ხალხის ანთროპოლოგიურ ისტორიის საკითხებს.

საზოგადოდ ცნობილია, რომ ხალხის წარმოშობა-ჩამოყალიბების, ანუ ეთნოგენეზისის კვლევა უნდა წარმოებდეს, კომპლექსურად, მეცნიერების მრავალი სხვადასხვა დარგის (ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის, ანთროპოლოგიისა და სხვ.) მონაცემების ერთობლივი გამოყენების გზით, ვინაიდან, როგორც ვთქვით, თვით ეთნოსია მრავალსახიანი ფენომენი და ამიტომ მისი წარმოშობა-ჩამოყალიბების კვლევა მეცნიერების მხოლოდ რომელიმე ერთი დარგის მონაცემების მიხედვით ცალმხრივი, არასრული და უსათუოდ მანკიერი, ამიტომ ჩვენი მიზანი ამჟამად მხოლოდ ერთია: სისტემატურად და ფართო საზოგადოებისათვის მისაწვდომი სახით გადმოვცეთ ის ძირითადი ფაქტები, რომლებიც დღემდე დაავრთვა მეცნიერებამ ქართველი ხალხის ანთროპოლოგიური ისტორიის შესახებ, რათა დაინტერესებულ მკითხველს საშუალება მიეცეს დაუბრუნდეს ისინი სხვა მომიჯნავე დისციპლინების მონაცემებს და მთლიანი წარმოდგენა შეიქმნას ქართული ეთნოსის გენეზისის შესახებ.

ქვემოთ მოთხრობილია ქართველი ხალხის ანთროპოლოგიური ისტორიის ძირითადი საკითხები უძველესი დროიდან დღემდე. ცხადია, ყველა საკითხი, მასალების უკმარისობის

გამო, ერთნაირი სისრულით ვერ იქნება წარმოდგენილი, მაგრამ ზოგადი წარმოდგენის შექმნა, ჩვენი აზრით, მაინც ხერხდება.

უძველესი მასალა, რომელიც საშუალებას იძლევა წარმოდგენა შევიქმნათ საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებული ანთროპოლოგიური ტიპების შესახებ, ბრინჯაოს ხანას ეკუთვნის. ჩვენც აქედან დავიწყებთ თხრობას. ცნობილია, რომ ბრინჯაოს ხანა საქართველოში საკმაოდ ხანგრძლივ პერიოდს მოიცავს. ქრონოლოგიურად ის სამ პერიოდად იყოფა: ადრე, შუა და გვიანი ბრინჯაოს პერიოდებად; ადრებრინჯაოს ძეგლების აბსოლუტური ხნოვანება ძვ. წ. III ათასწლეულის შუა ხანებითა და II ათასწლეულის I ნახევრით განისაზღვრება, შუაბრინჯაოს ხანისა — ძვ. წ. II ათასწლეულის შუა ხანებითა და მისი მეორე ნახევრით, გვიანბრინჯაოსი — ძვ. წ. II ათასწლეულის ბოლო საუკუნეებითა და I ათასწლეულის პირველი საუკუნეებით.

ისტორიულად და არქეოლოგიურად ბრინჯაოს ხანა საქართველოში ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პერიოდთაგანია და ამიტომ არც გასაკვირია, რომ ანთროპოლოგიურადაც ეს პერიოდი განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს. უმდიდრესი არქეოლოგიური მასალა, რომელიც ამ პერიოდს განეკუთვნება, ცხადყოფს, რომ საქართველო ბრინჯაოს კულტურის ერთ-ერთი კლასიკური ქვეყანაა, რომ ბრინჯაოს კულტურა, წინამორბედი — სპილენძის (ენეოლითური) კულტურის ნიადაგზე აღმოცენებული და განვითარებული. საბედნიეროდ, ამჟამად ჩვენ ანთროპოლოგიურადაც გვაქვს საშუალება წარმოვადგინოთ საქართველოს ბრინჯაოს ხანის მოსახლეობა სამივე საფეხურზე და თვალის გაკვლით ფიზიკური ტიპის თავისებურებასა და ცვალებადობას ამ საფეხურზე. ბრინჯაოს ხანის თავის ქალები საქართველოს ტერიტორიაზე მოპოვებულია: მცხეთის, დიღმის, ალგეთის, კასპის, ახალციხის, ახალქალაქის, თელავის, სიღნაღისა და თეთრიწყაროს რეგიონებიდან. მასალა ჯერჯერობით ძალზე რიცხვმცირე, მაგრამ მაინც გარკვეული ინფორმაციის შემცველია.

ამ პერიოდით დათარიღებულ ყველა ანთროპოლოგიურ სერიაში სრულიად თვალნათლივ ვლინდება დოლიქოკრანულ-

ლი (ვიწრო და გრძელთავიანი), ლეპტოკროზოპული (ვიწრო და მაღალსახიანი), მკვეთრად პროფილირებული, მკვეთრად წარზიდულცხვირიანი, ცხვირის მაღალზურგისანი ანთროპოლოგიური ტიპი, რომელსაც ზოგად რასობრივ სისტემატიკაში ევროპეიდული რასის ხმელთაშუაზღვისპირული (მედიტერანული) ტიპი ეწოდება. იგი საკმაოდ ფართოდ არის ცნობილი და უძველესი დროიდან შეინიშნება მთელს ხმელთაშუაზღვისპირეთში, წინა- და სამხრეთ-დასავლეთ აზიაში და ზოგიერთ სხვა ტერიტორიულ ჯგუფებშიც; მაგრამ ჩვენს შემთხვევაში ყურადღებას ერთი, სულ სხვა, ჩვენი აზრით მეტად მნიშვნელოვანი გარემოება იმსახურებს; სახელდობრ: ზემოხსენებული პალეოანთროპოლოგიური მასალების სკრუპულოზური განხილვა გვაძლევს თითქოს (უფრო კატეგორიულ მსჯელობას მასალების აბსოლუტური უცმარისობა უშლის ხელს) იმის საშუალებას, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე თვალი გავადევნოთ ამ ტიპის ადგილობრივი ჩამოყალიბების პროცესს. ეს მასალები ნათელყოფენ, რომ ბრინჯაოს ხანის ადრეული ფორმები შედარებით ნაკლები დოლიქოკეფალობით ხასიათდებიან. შედარებით ნაკლებია საგიტალური (გასწვრივი) რკალი, ნაკლებია თხემის სიგრძე, ნაკლებია სახის, სიმაღლე, ოდნავ მეტია სახის სიგანე (განსაკუთრებით მის ზედა ნაწილში), შედარებით დიდია სახის ზედა, კუთხე, შედარებით ნაკლებია ცხვირის უნაგირის სიმაღლე და ა. შ.

შემდგომ პერიოდებში თანდათან კლებულობს თავის მაჩვენებელი, მატულობს სახის სიმაღლე, კლებულობს სახის სიგანე, მატულობს სახის ჰორიზონტალური პროფილირება, მატულობს ცხვირის უნაგირის სიმაღლე და მთლიანად ტიპი ბოლოს და ბოლოს ყალიბდება ხმელთაშუაზღვისპირული ტიპის კლასიკური ფორმის სახით. ეს პროცესი ჩვენს მცირერიცხოვან მასალებზე ჯერჯერობით შეუიარაღებელი თვალით არ ჩანს. თანაც ტრანსფორმაციის (გარდაქმნის) მიმართულენის მათემატიკურ სიზუსტეს ხშირად არღვევს მასალების მცირე რიცხვით გამოწვეული ინდივიდუალური გადახრები, მაგრამ ჩვენს მიერ ზემოთ ჩამოთვლილ უდიდესი ღირებულების მქონე ნიმუშებში დადასტურებული ტრანსფორმაციის მი-

მართულება შეუძლებელია შემთხვევითი იყოს, მით უმეტეს, რომ ის ვლინდება არა რომელიმე ერთ შედარებით ნაკლებ მნიშვნელობის მქონე ნიშანში, არამედ უმნიშვნელოვანესი ნიშნების მთელ კომპლექსში.

თუ პალეოანთროპოლოგიური კომპლექსის ჩვენს მიერ შენიშნული ეპოქალური ტრანსფორმაციის ეს მიმართულება მომავალში უფრო მდიდარი მასალებით დადასტურდება, შეგვეძლება ვამტკიცოთ არა მარტო საქართველოს აბორიგენული მოსახლეობის ძირძველი ავტოქტონურობა, არამედ ისიც, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორია იმთავითვე შედიოდა ხმელთაშუაზღვისპირული რასის წარმოშობისა და ჩამოყალიბების არეალში. ეს დასკვნა კი მეტად შორს მიმავალ პერსპექტივებს სახავს არა მარტო ადგილობრივი ანთროპოლოგიური ტიპების ეთნოგენეზისის, არამედ სამხრეთ-ევროპეოიდული და საერთოდ ევროპეოიდული რასის რასოგენეზის კვლევის საქმეშიც.

ასეთია ზოგადად ის მასალები და მოსაზრებები, რომლებიც შეეხებიან საქართველოს ბრინჯაოს ხანის მოსახლეობის ანთროპოლოგიას, მაგრამ ანთროპოლოგიური მასალების სწორი გააზრება მათი გარემომცველი ანთროპოლოგიური მონაცემების გარეშე არამცთუ ძნელია, არამედ შეუძლებელიც არის, თუნდაც მხოლოდ იმ ცნობილი ჭეშმარიტების გამო, რომ რასობრივი ტიპების გავრცელება არასოდეს არ ემთხვევა და, მიზეზობრივი კავშირის უქონლობის გამო, არც უნდა ემთხვეოდეს ისტორიული კატეგორიების (კულტურის, ეთნიკური ჯგუფის, ტომის, ერის, სახელმწიფოსა და სხვა) ტერიტორიულ საზღვრებს; ამიტომ, ცხადია, ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა თუ რა ხდებოდა საკვლევ პერიოდში ისტორიული საქართველოს საზღვრებს მიღმა, უპირველეს ყოვლისა, მის უახლოეს მეზობლებში; როგორი იყო მათი ანთროპოლოგიური თავისებურებანი და რა ურთიერთობას ამყლავებდნენ ისინი საქართველოში დადასტურებულ ანთროპოლოგიურ ტიპებთან. ამ საკითხებს ჩვენ, ცალკეული რეგიონების მიხედვით ქვემოთ შევეხებით.

სომხეთის ტერიტორიაზე მოპოვებული ბრინჯაოს ხანის პალეოანთროპოლოგიური მასალების შესწავლამ უშუალოდ

მიგვიყვანა ჩვენთვის უმნიშვნელოვანესი ამოცანის გადაწყვეტამდე, სახელდობრ: საქართველოსა და სომხეთის ბრინჯაოს ხანის მოსახლეობის ანთროპოლოგიური მსგავსება-განსხვავების უშუალო შეფასებამდე. მსგავსება ამ შემთხვევაში სრულიად უდავოა და იმდენად თვალსაჩინო, რომ იძლევა არა მარტო მორფოლოგიური სიახლოვის, არამედ ანთროპოლოგიური იდენტურობის შესახებ მსჯელობის უფლებას. სომხეთისა და საქართველოს ბრინჯაოს ხანის მოსახლეობის პალეოანთროპოლოგიურ სერიებს შორის არ არსებობს არც ერთი ტაქსონომიური ღირებულების მქონე ნიშანი, რომელიც მათ შორის თუნდაც ტიპოლოგიური ვარიანტის დაშვების უფლებას გვაძლევდეს. ყოველივე ეს იძლევა გარკვეულ ისტორიულ-ანთროპოლოგიური მნიშვნელობის მქონე დასკვნის გამოტანის საფუძველს: საქართველოსა და სომხეთის მოსახლეობა ბრინჯაოს ხანაში ეკუთვნოდა ერთი და იგივე სამხრეთ-ევროპეოიდული რასის ხმელთაშუაზღვისპირულ ტიპს და ხასიათდებოდა იდენტურობამდე მისული ანთროპოლოგიური ნიშნების უახლოესი მსგავსებით. ეს კი თავის მხრივ იძლევა იმის უფლებას, რომ გამოვიტანოთ მეორე ზოგადი ხასიათის დასკვნა: ბრინჯაოს ხანაში ჯერ კიდევ არ იყო დაწყებული ამ ორი რეგიონის მოსახლეობაში ანთროპოლოგიური ტიპების დიფერენციაციის პროცესი, რომ მსგავსება ამ შემთხვევაში პირველადია და ძირითადი, ხოლო განსხვავება — მეორადი.

აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე ბრინჯაოს ხანის პალეოანთროპოლოგიური მასალა ჯერჯერობით ძალიან მცირერიცხოვანია და მხოლოდ იმის საშუალებას იძლევა შევნიშნოთ, რომ ბრინჯაოს ხანის მიწურულს, დასავლეთ აზერბაიჯანის ტერიტორიაზედაც ძირითადად გავრცელებული იყო სამხრეთ-ევროპეოიდული რასის ხმელთაშუაზღვისპირული ტიპი, რომელიც მოსახლეობის ძირითად მასივს წარმოადგენდა აღმოსავლეთ საქართველოსა და სომხეთის ტერიტორიებზე მთელი ბრინჯაოს ხანის განმავლობაში.

ჩრდილოეთ კავკასიის სხვადასხვა რეგიონებიდან მოპოვებული ბრინჯაოს ხანის პალეოანთროპოლოგიური მასალები ყველა ნიშნის მიხედვით ამყლავებდნენ ჩვენთვის უკვე კარგად

ცნობილ ხმელთაშუაზღვისპირული ტიპის ყველა თავისებურებას. მართალია, პალეოანთროპოლოგიური მასალები ჩრდილოეთ კავკასიიდან ძალზე მცირეა და ახალმა მასალებმა სხვა რეგიონებიდან შეიძლება მოგვცეს განსხვავებულ ტიპზე მსჯელობის საფუძველი, მაგრამ ამჟამად ჩვენს განკარგულებაში არსებული მონაცემები სრულ საფუძველს გვაძლევს გამტკიცოთ, რომ ბრინჯაოს ხანის მოსახლეობა ჩრდილო კავკასიაში ეკუთვნოდა იმავე სამხრეთ-ევროპეოიდული რასის ხმელთაშუაზღვისპირულ ტიპს, რომელსაც, სადღესოდ არსებული ყველა მასალის მიხედვით, ეკუთვნოდა ამიერკავკასიის ბრინჯაოს ხანის ძირითადი მოსახლეობა.

ამრიგად, კავკასიის ბრინჯაოს ხანის მოსახლეობის სადღესოდ ჩვენს განკარგულებაში არსებული პალეოანთროპოლოგიური მასალების მიმოხილვას გარკვევით მიყვავართ იმ მოსაზრებამდე, რომ მთელი კავკასიის ბრინჯაოს ხანის მოსახლეობა ეკუთვნოდა ერთ ანთროპოლოგიურ ტიპს, რომელიც ზოგად რასობრივ სისტემატიკაში სამხრეთ-ევროპეოიდული რასის ხმელთაშუაზღვისპირული ტიპის სახელით არის ცნობილი.

ბრინჯაოს წარმოებას მომდევნო პერიოდში ცვლის რკინის მეტალურგია, რომელსაც თან სდევს საცხენოსნო საქმის დაწინაურება. არქეოლოგები კავკასიის ტერიტორიაზე გვიან ბრინჯაოს და ადრე რკინის ხანის ოთხ უმთავრეს კულტურას გამოპყოფენ: ერთს, ძირითადად, უკავია დასავლეთი ამიერკავკასია და ჩრდილო კავკასიის მთიანეთი მდ. თერგის დასავლეთით, მეორეს — ყუბანის აუზი, მესამეს — ჩრდილო-აღმოსავლეთი კავკასია, მეოთხეს — ცენტრალური და აღმოსავლეთი ამიერკავკასია. საქართველოს ტერიტორიაზე პალეოანთროპოლოგიური მასალები ამ პერიოდისათვის მოპოვებულია მცხეთის, დიღმის, დვანისა და ბებნისის მიდამოებში. მასალა ხასიათდება შინაგანი მსგავსობით და არავითარ განსხვავებულ ელემენტებზე მსჯელობის საფუძველს არ იძლევა. ამ პერიოდის მოსახლეობისათვის, როგორც ჩანს, განსაკუთრებით დამახასიათებელი იყო ძალზე დაბალი თავის მაჩვენებელი, მაღალი ქალასარქველი, ფართო და სწორი შუბლი, საშუალო სიმაღლის, ვიწრო და ჰორიზონტალურ ს-

ბრტყეში მკვეთრად პროფილირებული სახე, საშუალო სიმაღლის ვიწრო და მკვეთრად წინ წამოწეული ცხვირი და სხვ. ეს განზოგადებული დახასიათება გვაძლევს საშუალებას დავუპირისპიროთ რკინის ათვისების პერიოდის მოსახლეობა მთლიანად მის წინამორბედ მოსახლეობას ამავე ტერიტორიაზე (მხედველობაში გვაქვს საქართველოს მოსახლეობა გვიან ბრინჯაოს პერიოდში); როგორც ჩანს, საქართველოს გვიან ბრინჯაოსა და რკინის წარმოების ფართო ათვისების პერიოდში მოსახლეობა ანთროპოლოგიური თვალსაზრისით ტიპოლოგიურად არ განსხვავდებოდა ერთმანეთისაგან, რაც გამორიცხავს რაიმე ახალი, ადგილობრივისაგან განსხვავებული ელემენტების შემოსვლას საკვლევ ტერიტორიაზე დროის აღნიშნულ მონაკვეთში.

სომხეთის ტერიტორია ამ პერიოდისათვის წარმოდგენილია კრანიოლოგიური სერიებით, რომლებიც ძირითადად სევანის ტბის ჩრდილო-დასავლეთ, სამხრეთ-დასავლეთ, სამხრეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ მიდამოებშია მოპოვებული. ამ მასალების შესწავლა რამდენიმე საყურადღებო დასკვნის გამოტანის საშუალებას იძლევა. უპირველეს ყოვლისა აღსანიშნავია მათი ტიპოლოგიური მსგავსება საქართველოს ტერიტორიაზე მოპოვებულ სინქრონულ მასალებთან: ორივე შემთხვევაში საქმე გვაქვს დოლიქოკრანულ, ლეპტოპროზოპულ, მკვეთრად პროფილირებულ, მკვეთრად წინ წარზიდული ცხვირის მქონე ანთროპოლოგიურ ტიპთან. ანთროპოლოგიურ ლიტერატურაში ასეთი ტიპები, როგორც ვთქვით, სამხრეთ-ევროპეოიდული რასის ხმელთაშუაზღვისპირული ტიპის სახელით არიან ცნობილი.

ამ პერიოდის პალეოანთროპოლოგიური მასალები აზერბაიჯანის ტერიტორიიდან მოპოვებულია მინგეჩაურის რეგიონში; მათი შესწავლა ბევრ საკითხს აყენებს მკვლევრის წინაშე. უდავო აქ მხოლოდ ტიპოლოგიური ერთიანობაა, სადავო და შემდგომი მასალებით შესამოწმებელი კი — რეგიონალური ნაირსახეობები.

ჩრდილოეთ კავკასიაში ამ პერიოდის პალეოანთროპოლოგიური სერიები მოპოვებულია ყობანის მიდამოებსა და

ჩრდილო ოსეთის სოფ. რუთხაში. კავკასიონის მთის ზოლში მოპოვებული მასალები აბსოლუტურ ტიპოლოგიურ მსგავსებას ამჟღავნებენ მათს თანადროულ ამიერკავკასიის ბარის პალეოანთროპოლოგიურ ტიპებთან, ამიტომ, უკვე ახლა შეგვიძლია დავსვათ საკითხი ჩვენს მიერ ამიერკავკასიაში რკინის წარმოების ხანაში გამოყოფილი სამხრეთევროპეოიდული რასის ხმელთაშუაზღვისპირული ტიპის არეალის გაფართოების შესახებ. საამისოდ ჩვენ უკვე გვაქვს რამდენიმე ზუსტი საყრდენი პუნქტი: საქართველოში: მცხეთა — თბილისი (დვანი, ბებნისი?); სომხეთში — სევანი, ბაიაზეთი, ნორა-ტუხი და აკუნკი, აზერბაიჯანში — მინგეჩაური, ხოლო ჩრდილოეთ კავკასიაში — ყობანი და ზემო რუთხა. აი, ამ საკმაოდ დიდ არეალზე რკინის წარმოების ხანაში მოსახლეობდნენ ერთმანეთისაგან ნაკლებად დიფერენცირებული ანთროპოლოგიური ტიპები, რომლებსთვისაც დამახასიათებელი იყო: ქალას მკვეთრი დოლიქოკრანულობა, სახის ვიწრო და მკვეთრად პროფილირებული ფორმები და სხვა. ჩვენი აზრით, ამჟამად არ არსებობს არავითარი საფუძველი, რომ ეს მსგავსება შენთხვევითად მივიჩნიოთ. სხვაგვარი სურათი გვაქვს ჩრდილოეთ კავკასიის დაბლობ რაიონებში: რკინის წარმოების ფართო ათვისების ხანაში ამ ტერიტორიის მოსახლეობა, კავკასიის დანარჩენი მოსახლეობისაგან განსხვავებით, ხასიათდება: ქალას მეზოკრანული ფორმით, საშუალო სიგანის ზოგიერად პროფილირებული სახით, საშუალო სიგანის, მკვეთრად წინ წარზიდული ცხვირითა და საშუალო სიმაღლისა და ვიწრო თვალებუდებით. ეს ტიპი, როგორც სხვა ჩვენს მიერ აღწერილი კრანიოლოგიური ტიპები, ევროპეოიდული რასის სამხრეთ-ევროპეოიდულ ნაირსახეობას განეკუთვნება, მაგრამ ტიპოლოგიურად ამკარად განსხვავდება მათგან.

ადრეანტიკური ხანის პალეოანთროპოლოგიური მასალები მოპოვებულია მცხეთის, გომარეთის, აბელიის, არმაზისხევის, ახალქალაქისა და ქსნის მიდამოებში. ამ მასალის შესწავლა გვიჩვენებს, რომ ერთადერთ ტიპს, რომელიც საქართველოს ანუ, უფრო ზუსტად, სამხრეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე დომინირებდა ადრეანტიკურ ხანაში, ახასიათებდა შემდეგი თავისებურებები: მკვეთრად

დოლიქოკრანული თავის ქალა, ზომიერად მოდრევილი, ფართო და სწორი შუბლი, საშუალო სიმაღლისა და სიგანის, მკვეთრად პროფილირებული და ვერტიკალურ პროექციაში სწორი სახე, საშუალო სიმაღლის, საშუალო სიგანის, ან ოდნავ ვიწრო, მკვეთრად გამოხატული ცხვირი და სხვ. ეს არის ნიშნების ის კომპლექსი, რომელიც დადასტურდა საქართველოს ბრინჯაოსა და რკინის ხანის მოსახლეობაშიც.

ადრეანტიკურ ხანაში, ისევე როგორც ბრინჯაოს და რკინის ხანაში, ჩვენთვის მხოლოდ ეს ერთი ტიპია ცნობილი; როგორც ვთქვით, ეს ტიპი ხმელთაშუაზღვისპირული ტიპის სახელით არის ცნობილი; იგი საერთოდ, საკმაოდ ფართოდ არის ვავრცელებული, მაგრამ ამის შესახებ ქვემოთაც იქნება საუბარი. ამჟამად კი ანთროპოლოგიური ტიპის ასეთი ქრონოლოგიური სტაბილურობა და მორფოლოგიური ჰომოგენურობა სრულ საფუძველს გვაძლევს ვამტკიცოთ, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ბრინჯაოს ხანიდან ადრეანტიკური ხანის ჩათვლით მოსახლეობის გენეტიკურ სტრუქტურაში საგრძნობი ცვლილება არ მომხდარა, ადგილი არ ჰქონია ერთმანეთისაგან გენეტიკურად განსხვავებული ტიპების თანაცხოვრებას და რომ ანთროპოლოგიური ტიპების დინამიკა ატარებდა მხოლოდ შინაგანი განვითარებისა ან სტაბილიზაციის ხასიათს. ამ ფაქტს საქართველოს მოსახლეობის ანთროპოლოგიური ისტორიისათვის გარკვეული მნიშვნელობა აქვს.

ამიერკავკასიის მოსახლეობის ანთროპოლოგიურ თავისებურებებზე ადრეანტიკურ ხანაში წარმოდგენას გვიქმნიან მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოსა და დასავლეთ აზერბაიჯანის რეგიონები. ამიერკავკასიის დანარჩენ მოსახლეობაზე ჩვენ მხოლოდ ამ რეგიონებიდან მოპოვებული მასალების ექსტრაპოლაციით შეიძლება შევიქმნათ მიახლოებითი წარმოდგენა. ცხადია, წინამორბედი და მომდევნო ხანის პალეოანთროპოლოგიური მასალების შესწავლა ამიერკავკასიის სხვა რეგიონებიდან (განსაკუთრებით ეს შეეხება სომხეთის ტერიტორიას) გვაძლევს შესაძლებლობას სავარაუდოდ წარმოდგენა შევიქმნათ ამიერკავკასიის მოსახლეობის ძირითად ანთროპოლოგიურ ტიპზე ადრეანტიკურ ხანაში, მაგრამ ეს ჯერ-

ჯერობით მაინც თეორიული განსჯის საგანია და არა მცენერული ფაქტებით დადასტურებული უტყუარი სურათი.

ის მასალები, რომლებსაც შეუძლიათ შეგვიქმნან წარმოდგენა ჩრდილო კავკასიის მოსახლეობის ანთროპოლოგიურ თავისებურებებზე ძვ. წ. I ათასწლეულში, გარდა იმისა, რომ მცირერიცხოვანი არიან, საკმაოდ დიდ ტერიტორიაზე არიან გაფანტულნი. ამიტომ კიდევ უფრო ძნელდება მთლიანი წარმოდგენის შექმნა ჩვენთვის საინტერესო საგანზე. ჩვენს განკარგულებაშია სერები: ხოროჩოი, ყუბანის, ზემო რუთხას, მოზდოკის, უსტ-ლაბინსკაიას და ჩრდილოეთ კავკასიის სხვა დაბლობ რაიონებში მოპოვებული თავის ქალები. უსტ-ლაბინსკაიადან და ჩრდილოეთ კავკასიის სხვა დაბლობი რაიონებიდან მოპოვებული თავის ქალები, განსხვავებით დანარჩენ ბუნქტებში მოპოვებულ თავის ქალებისაგან (რომლებიც, ამიერკავკასიური თავის ქალების მსგავსად, ხმელთაშუაზღვისპირული ტიპის მქონენი არიან), ხასიათდება: ან: ქალას საშუალო გრძივი და საშუალო ვანივი დიამეტრებით (რის გამო ქალას მაჩვენებელი თითქმის ბრაქიეფალურია — ფართო და ვანიერი თავი), ქალასარქველის საშუალო სიმაღლით, საშუალოზე ფართო, სწორი სახით, საშუალო სივანისა და სიმაღლის ცხვირით, ცხვირის ზურგის მკვეთრი გამოხატულებით, საშუალოზე მაღალი ცხვირის უნაგირით, დაბალი თვალბუდეებითა და სხვა.

როგორც რკინის წარმოების ფართო ათვისების ხანის პალეოანთროპოლოგიური მასალების მიმოხილვისას აღვნიშნეთ, ძვ. წ. I ათასწლეულში ჩრდილო კავკასიის დაბლობ რაიონებში გავრცელებული ყოფილა მთისა და მთის წინა ზოლის მოსახლეობისაგან განსხვავებული ანთროპოლოგიური ტიპი. ამ ტიპს ჯერჯერობით შეგვიძლია მივაკუთვნოთ აგრეთვე მოზდოკის მიდამოებში მოპოვებული ამავე პერიოდის რამდენიმე თავის ქალა. ამრიგად, ჩვენს მიერ ჩრდილო კავკასიაში მიმოხილული პალეოანთროპოლოგიური მასალები საფუძველს გვაძლევენ ვიმსჯელოთ ჩრდილო კავკასიაში ადრეანტიკური ხანისათვის ორი, მორფოლოგიურად ერთმანეთისაგან განსხვავებული ანთროპოლოგიური ტიპის თანაარსებობის შესახებ. ერთი გავრცელებული

იყო ჩრდილო კავკასიის დაბლობ რაიონებში და ხასიათდებოდა თავის მეზობრაქიკრანული ფორმებით და ხანის საკმაოდ დიდი სივანით.

ამ ტიპის ანალოგიური ფორმები გვხვდება უფრო ჩრდილოეთითაც; მაგალითად, ძვ. წ. I ათასწლეულში შუა ხანების ასტრახანის მიდამოების სარმატებს შორის; მეორე გავრცელებული იყო მთისა და მთისწინა ზონაში და ხასიათდებოდა პირველისაგან განსხვავებული ანთროპოლოგიური ნიშნებით, სახელდობრ: ქალას მკვეთრად დოლოქოკრანული ფორმებით, ფართო და სწორი შუილით, საშუალო სიმაღლისა და საშუალო ან საშუალოზე ვიწრო, მკვეთრად პროფილირებული სახით, მკვეთრად გამოხატული ცხვირითა და მაღალი ცხვირის უნაგირით. ამ ტიპის ანალოგიური ფორმები უპირველეს ყოვლისა ამიერკავკასიაშია წარმოდგენილი და ჯერჯერობით ჩვენს ხელთ არსებული ადრეანტიკური ხანის პალეოანთროპოლოგიური მასალების მიხედვით მოიცავს ცენტრალური ამიერკავკასიის გარკვეულ რეგიონს.

ადრეანტიკური პალეოანთროპოლოგიური მასალების მიმოხილვა, ზემოთ განხილულ საკითხებთან ერთად საშუალებას იძლევა პასუხი გავცეთ კიდევ ერთ კითხვას, სახელდობრ: ქართველთა წინამორბედის მოსული თუ ადგილობრივი წარმომავლობის შესახებ. სრულიად თამამად შეიძლება ითქვას, რომ საერთოდ ამ პერიოდის თავის ქალები ანთროპოლოგიურად არ განსხვავდებიან წინამორბედი ხანის თავის ქალებისაგან; უფრო მეტიც, განსხვავება არ შეინიშნება არც ერთი თავის ქალას არც ერთ ნიშანში. მსგავსება ამ შემთხვევაში იმდენად დიდია, რომ საფუძველი გვაქვს ვამტკიცოთ არა მარტო მათი მორფოლოგიური იდენტურობა, არამედ გენეტიკური ერთობა. ცხადია, ეს გენეტიკური ერთობა უტყუარი მაჩვენებელია საქართველოს ადრეანტიკური ხანის მოსახლეობის ადგილობრივი წარმომავლობისა. ანალოგიურ დასკვნამდე მიგვიყვანა წინამორბედი პერიოდების პალეოანთროპოლოგიური მასალების შესწავლამაც. თავის მხრივ, ადრეანტიკური ხანის თავის ქალების მორფოლოგიური ჰომოგენურობა გამორიცხავს, თუ ეთნიკურს არა, ყოველ შემთხვევაში გენეტიკურ „სიჭრელეს“. ძნელი წარმოსადგენია, რომ ისეთ

მიკრორაიონში, როგორც არის მცხეთის, კასპის, დმანისის, თეთრი წყაროს, ქსისა და მინგეჩაურის მიდამოებით მოსაზღვრული რეგიონი, ეცხოვრათ გენეტიკურად ერთმანეთისაგან განსხვავებულ ელემენტებს და ჩვენ მთელი ამ მიდამოებიდან მოპოვებულ არც ერთ თავის ქალაზე არ შეგვენიშნა, თუ კომპლექსი არა, ტიპოლოგიურად განსხვავებული ერთი ნიშანი მაინც.

ელინისტური ხანის მასალები საქართველოდან ჯერჯერობით მხოლოდ სამთავროს სამაროვანზეა მოპოვებული. ამ თავის ქალებისათვის განსაკუთრებით დამახასიათებელია: ქალას მკვეთრად დოლიქოკრანული ფორმა, ზომიერი სიმაღლის ქალასარქველი, გრძელი გასწვრივი და მცირე განივი რკალები, ზომიერი სიგანის დაქანებული შუბლი, კეფის სწორი ზედა ნაწილი, ვიწრო ყურთაშუა სიგანე, საშუალო სიგანისა და სიმაღლის სახე, მკვეთრად გამოხატული ცხვირის მაღალი უნაგირი, საშუალო სიგრძისა და სიგანის კბილბუდეები და სხვ.

ასეთივე ანთროპოლოგიური ტიპები ჩვენს მიერ შენიშნულია რკინის წარმოების ფართო ათვისების და მის მომდევნო, ადრენტიკურ ხანაშიც. როგორც ჩანს, ანთროპოლოგიური მსგავსობით დაკავშირებულ ამ ქრონოლოგიურ სერიებში საქმე ძირითადად ერთ ტიპთან უნდა გვქონდეს, მაგრამ ელინისტური ხანის თავის ქალებზე რამდენიმე განმასხვავებელი ნიშანიც გვხვდება, რომლებიც ამ სერიის თავისებურებებს წარმოადგენენ. ეს არის შედარებით მცირე განივი რკალი, შედარებით ვიწრო და დაქანებული შუბლი, ოდნავ ფართო და ოდნავ უფრო დაქანებული სახე, შედარებით მოკლე კბილბუდის რკალი და სასა. ეს ამ სერიის თავისებურებათა მაჩვენებელი ნიშნებია. ისინი არავითარ შემთხვევაში არ იძლევიან საფუძველს ტიპოლოგიურ განსხვავებაზე მსჯელობისათვის, მაგრამ სხვა სერიებთან დაპირისპირებისას მათი მხედველობაში მიღება, თუ აუცილებელი არა, ყოველ შემთხვევაში, სასურველი მაინც არის. ამჟამად კი ჩვენ თავს უფლებას ვაძლევთ განზოგადებული დასკვნის სახით წარმოვადგინოთ დებულება იმის შესახებ, რომ საქართველოში, ყოველ შემთხვევაში, აღმოსავლეთ საქართველოში, ელინის-

ტურ ხანაში მოსახლეობის გენეტიკური შედგენილობა არ შეცვლილა, რომ ის ანთროპოლოგიურად ეკუთვნის იმავე რასობრივ კატეგორიას, რომელსაც ეკუთვნოდა მისი წინამორბედი ხანის მოსახლეობა ამავე ტერიტორიაზე.

ამიერკავკასიის დანარჩენ ტერიტორიაზე მოპოვებული პალეოანთროპოლოგიური მასალების მიმოხილვა, ისევე როგორც წინამორბედ ხანაში, სამწუხაროდ, განისაზღვრება მხოლოდ ერთი რეგიონით: ეს არის მინგეჩაურის სამაროვანი, სადაც აღმოჩენილია ამ პერიოდის 10 მამაკაცისა და 3 დედაკაცის თავის ქალა. საერთოდ ამ თავის ქალების მიმართ სრულიად გარკვევით შეიძლება ითქვას, რომ ისინი ზუსტად იმეორებენ ნიშნების იმ კომპლექსს, რომელიც მინგეჩაურის წინამორბედი პერიოდის სერიაზე იყო ჩვენს მიერ აღწერილი. ამ სიზუსტეზე მსჯელობის საფუძველს გვაძლევს მამაკაცების სერიაში ცხვირის ზომიერი გამოხატულება; მთლიანად კი ქალას დოლიქოკრანული ფორმა, ვიწრო სახე და ლეპტორინული ცხვირი საფუძველს იძლევა შევიყვანოთ ის ხმელთაშუაზღვისპირული რასის იმ ადგილობრივი ნაირსახეობების ფარგლებში, რომელშიაც ექცვიან ამიერკავკასიის იმავდროინდელი და წინამორბედი ხანის კრანიოლოგიური ტიპები. ამრიგად, იკვრება მსგავსების რგოლი არა მარტო სივრცეში, არამედ დროშიაც. მსგავსების ეს რგოლი სივრცეში მოიცავს აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიას, ხოლო ექსტრაპოლაციის გზით — ცენტრალური ამიერკავკასიისა და ჩრდილოეთ კავკასიის ცენტრალური მთისა და მთისწინა ზოლის მოსახლეობას. დროში მსგავსების წრე იკვრება მინგეჩაურის წინამორბედი ხანის პალეოანთროპოლოგიურ სერიებთან. ამრიგად, როგორც ჩანს, მინგეჩაურის ელინისტური ხანის კრანიოლოგიურ მასალებში წარმოდგენილი პალეოანთროპოლოგიური ტიპი შედის მიმდებარე ტერიტორიებისა და თანადროული და წინამორბედი ხანის ანთროპოლოგიური ტიპების ვარიაციების ფარგლებში, რაც თავის მხრივ საკვლევი რეგიონის მოსახლეობის უწყვეტი გენეტიკური მონათესავეობის მაჩვენებელი უნდა იყოს.

ჩრდილოეთ კავკასიის დაბლობი რაიონებიდან ამ პერიოდის ორი თავის ქალა (უსტ-ლაბინსკაია და მოზდოკი) საფუ-

ახსნა
ქსის

ქველს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ადრეანტიკურ ხანაში ჩრდილო კავკასიის დაბლობ რაიონებში გავრცელებული, კავკასიის დანარჩენი რეგიონების მოსახლეობისაგან განსხვავებული ანთროპოლოგიური ტიპი შემონახულია იმავე პუნქტებში ელინისტურ ხანაშიაც. თუ რა ბედი ეწია ჩრდილო კავკასიის მთისა და მთისწინა ზოლის მოსახლეობას ელინისტურ ხანაში, ჩვენ ამის შესახებ ჯერჯერობით, მასალების უქონლობის გამო, ვაძაღვრებ ვერაფერს ვამბობთ. აღწერილი ანთროპოლოგიური ტიპების გავრცელების არეალი სხვადასხვა მიმართულებით მიდის: საქართველოს, ამიერკავკასიისა და ცენტრალური ჩრდილო კავკასიის მთისა და მთისწინა ზოლში გავრცელებული პალეოანთროპოლოგიური ტიპების პარალელები სამხრეთი და სამხრეთ-აღმოსავლეთი მიმართულებითაა საძიებელი, ხოლო ჩრდილო კავკასიის დაბლობ რაიონებში ადრეანტიკურ და ელინისტურ ხანაში გავრცელებული ანთროპოლოგიური ტიპების პარალელები — ჩრდილო და ჩრდილო-აღმოსავლეთი მიმართულებით. ეს ჯერჯერობით მეტად სქემატური და ზოგადი დასკვნაა, მაგრამ ბოლო ხანებში წარმოებული პალეოანთროპოლოგიური გამოკვლევები, როგორც ჩვენში, ისე სხვაგან, საფუძველს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ სურათი ახლო მომავალში უფრო დაიხვეწება და დაზუსტდება.

ელინისტური ხანით სრულდება იმ მოვლენათა გრძელი ჯაჭვი, რომელთაც ჩვენს წელთაღრიცხვამდე პქონდათ ადგილი. მიჯნა აბსოლუტურად პირობითია, მაგრამ ორიენტაციის გაადვილების მიზნით, ჩვენ მაინც გვინდა თვალი გავადევნოთ ანთროპოლოგიურ მასალებს მთლიანად უძველესი დროიდან ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისამდე. მთელი ამ ხნის განმავლობაში საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებული იყო ერთი, დოლიქოკრანული, ვიწროსახიანი, მკვეთრად პროფილირებული, ლეპტორინული, მკვეთრად გამოხატული ცხვირის მქონე და ცხვირის მაღალუნაგირიანი ანთროპოლოგიური ტიპი; ამ ტიპის ცვლა დროში შინაგანი ტრანსფორმაციის სახეს ატარებს. ეს ტრანსფორმაცია შეეხება მხოლოდ ზოგიერთ ნიშანს, სახელდობრ: ქალას მაჩვენებლის მომატებას, შუბლის უდიდესი სიგანის შემცირებას, სახის სიგანის მომა-

ტებას და სხვ. მაგრამ რამდენად კანონზომიერია ეპოქალური ტრანსფორმაციის ეს სურათი, ამას მასალების მომავალი დაგროვება დაგვანახებს. ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ელინისტურ ხანაში საქართველოს მოსახლეობა ძირითადად იმეორებს წინამორბედი ხანის ანთროპოლოგიურ ტიპს; იქვე შევნიშნეთ ამ სერიის ზოგიერთი თავისებურებაც, მაგრამ ახლა, როდესაც თვალი გავადევნეთ მთლიანად ქრონოლოგიურად თანამიმდევარი სერიების მორფოლოგიურ თავისებურებებს, უფრო მკვეთრად იჩინა თავი განმასხვავებელმა ნიშნებმა. კიდევ ერთხელ გავისვენოთ ისინი: თავის მაჩვენებელმა ოდნავ მოიმატა, შემცირდა შუბლის უმცირესი სიგანე, ოდნავ მოიმატა შუბლის სიგრძემ; განსაკუთრებით საგრძნობი გახდა განსხვავება შუბლის პროფილში, რომელიც წინამორბედი ხანის სწორფორმებთან შედარებით ოდნავ დაქანებული გახდა; საყურადღებოა აგრეთვე სახის სიგანის ოდნავი, მაგრამ მაინც გარკვეული მატება; ოდნავი, მაგრამ მაინც გარკვეული შესუსტება სახის შუა ჰორიზონტალური პროფილირებისა; გარდა ამისა, სახის ვერტიკალური პროფილიც უფრო ნაკლებ სწორია და ბოლოს უფრო მოკლეა კბილბუდის რკალისა და სახის სიგრძე. განსხვავებანი აბსოლუტურად ძალზე მცირეა და არავითარ შემთხვევაში ტიპოლოგიურ განსხვავებაზე მსჯელობის საფუძველს არ გვაძლევს, მაგრამ მათი აღნიშვნა იმდენად არის აუცილებელი, რამდენადაც მომდევნო ხანაში ამავე ნიშნებში შემჩნეული განსხვავებანი, თუ ამავე მიმართულებით წავიდნენ, შეიძლება ანთროპოლოგიური ტიპის ეპოქალურ ტრანსფორმაციაზე მსჯელობის საგნად იქცნენ. თუ რამდენად გამართლებულია ჩვენი ეს ვარაუდი, ამას მომდევნო ხანის პალეოანთროპოლოგიური სერიების ანალიზი დაგვანახებს.

გვიანანტიკური ხანის პალეოანთროპოლოგიური მასალები აღმოსავლეთ საქართველოს უფრო დიდ რეგიონს მოიცავენ, ვიდრე წინამორბედი ხანის მასალები. როგორც ამ მასალების შესწავლიდან ირკვევა, აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობა ხასიათდება: საშუალო სიმაღლის, მკვეთრად დოლიქოკრანული ფორმის ქალასარქველით, ზომიერი სიგანის, ზომიერად დახრილი შუბლით, საშუალოზე დაბალი,

ვიწრო, ძალზე მკვეთრად პროფილირებული და სწორი სახით, საშუალო სიმაღლის, ვიწრო და ძალზე მკვეთრად წარზიდული ცხვირით, საშუალოზე მაღალი ცხვირის უნაგირით და საშუალოზე დაბალი და საშუალოზე ვიწრო თვალებუდებით. თუ აღრე ჩვენ მხოლოდ სამთავროს სამაროვანზე მოპოვებული მასალებით ვიცნობდით ამ ტიპის ზოგად თავისებურებებს, დღეს უკვე თამამად შეიძლება განვაცხადოთ, რომ ეს ერთიანი, სრულიად ჩამოყალიბებული ანთროპოლოგიური ტიპი მოიცავს მცხეთა-სამთავროს, ურბნისის, ნიჩბისის, თეთრი წყაროს, თელავისა და ჟინვალის რეგიონებს.

არავითარ სხვა ტიპს, გარდა აღნიშნულისა, არ ვხვდებით ამ საკმაოდ დიდ ტერიტორიაზე მთელი გვიანანტიკური პერიოდის განმავლობაში; ეს კი თავის მხრივ საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ მთელი იმდროინდელი აღმოსავლეთ საქართველო დასახლებული იყო ერთიანი გენეტიკური წარმომავლობის მქონე ანთროპოლოგიური ტიპით, რომელიც უშუალო გენეტიკური მემკვიდრეობით იყო დაკავშირებული ამავე რეგიონის წინამორბედი ხანის მოსახლეობასთან. ამ დასკვნას კიდევ უფრო საბუთიერს ხდის გვიანანტიკური ხანის მასალების დაპირისპირება ელინისტური და ადრეანტიკური ხანის მასალებთან, რომლებიც, თავის მხრივ, ასეთსავე გენოტიპურ მონათესავეობას ამჟღავნებენ წინამორბედი — რკინის წარმოების ფართო ათვისების ხანის მოსახლეობასთან.

სამწუხაროდ, ჯერჯერობით არ მოგვეპოვება არც ერთი თავის ქალა დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიიდან და ამიტომ ღიად რჩება საკითხების მთელი რიგი; კოლხეთის მოსახლეობის გენეტიკური დამოკიდებულების შესახებ იბერიის მოსახლეობასთან და საერთოდ ყველა ის საკითხი, რომლებიც შეეხება დასავლეთ საქართველოში გვიანანტიკურ ხანაში მომხდარ ეთნიკურ ძვრებს. იბერიის მოსახლეობა, როგორც ჩანს, არ იყო გენეტიკურად გამიჯნული იმდროინდელი გარემომცველი სამყაროსაგან: კრანიოლოგიური მასალები სომხეთისა და აზერბაიჯანის ტერიტორიებიდან ცხადყოფენ, რომ მთელი ეს ტერიტორია დასახლებული ყოფილა ერთიანი ან მორფოლოგიურად ძალზე ახლო მდგომი ანთროპოლოგიური ტიპებით. ეს კი მაჩვენებელი უნდა იყოს სომხეთის, იბერი-

სა და ალბანეთის გვიანანტიკური ხანის მოსახლეობის წარმომავლობითი მონათესავეობისა. შემდგომ პერიოდებში შეიძლება მრავალი რამ შეცვლილიყო; ცალკეულად ყველა ამ რეგიონს შეეძლო განეცადა ერთმანეთისაგან განსხვავებული ეთნიკური ელემენტების ზეგავლენა, ინფილტრაცია და დაფენებაც კი, მაგრამ ხაზს ვუსვამთ: გვიანანტიკურ ხანაში სომხეთის, იბერიისა და ალბანეთის მოსახლეობა ანთროპოლოგიურად უახლოესი მსგავსებით ხასიათდება, რაც საფუძველს იძლევა ვიფიქროთ მათი ერთიანი გენეტიკური წარმომავლობის შესახებ.

ჩრდილო კავკასიის მოსახლეობასთან ურთიერთობის შესახებ არსებული გვიანანტიკური ხანის მასალები საფუძველს გვაძლევს ვიმსჯელოთ მათს მორფოლოგიურ დიფერენცირებულობაზე; ყოველ შემთხვევაში, ჩრდილო კავკასიის ბარის მოსახლეობა, რომელიც თავის მხრივ გარკვევით ამჟღავნებს ამავე ტერიტორიის წინამორბედი ხანის მოსახლეობასთან მემკვიდრეობითი კავშირის ნიშნებს, სრულიად განსხვავებულ ანთროპოლოგიურ ტიპს ეკუთვნის, ვიდრე ამიერკავკასიის მოსახლეობა. საყურადღებოა ის გარემოება, რომ დაღესტანში ამ დროისათვის ამიერკავკასიის მოსახლეობის მსგავსი ფორმებია გავრცელებული და მხოლოდ შეინიშნება ჩრდილოეთ კავკასიის ბარის მოსახლეობისათვის დამახასიათებელი ანთროპოლოგიური ნიშნების შეღწევისა თუ ზეგავლენის სუსტი კვალი.

ამრიგად, ცენტრალური ამიერკავკასიის და აღმოსავლეთ კავკასიონის მთის მოსახლეობა ეკუთვნის ერთ დიდ ხმელთაშუაზღვისპირულ ანთროპოლოგიურ ტიპს. ცხადია, ჩვენს მიერ კავკასიაში აღწერილი ეს ტიპი ხმელთაშუაზღვისპირული რასის რეგიონალურ ნაირსახეობას წარმოადგენს. ამ რეგიონალური ნაირსახეობის ძიებას სივრცეში იმ დასკვნამდე მივყავართ, რომ მისი გავრცელების არეალი უნდა მოიცავდეს საკმაოდ დიდ რეგიონს: ცენტრალური აზიისა და ხმელთაშუაზღვისპირეთის ჩათვლით; მაგრამ მთელ ამ უზარმაზარ ტერიტორიაზე, აღნიშნულის გარდა, ვხვდებით სხვა რასობრივ ტიპებსაც, ხოლო კავკასიის, უფრო ზუსტად, ამიერკავკასიის, ტერიტორიაზე ამ პერიოდისათვის მხოლოდ ერთი ტი-

პია ცნობილი — ეს არის ე. წ. ხმელთაშუაზღვისპირული რასის ამიერკავკასიური ნაირსახეობა; რაიმე სხვა ტიპის მოსახლეობა ამ დროისათვის კავკასიაში, ყოველ შემთხვევაში სადღეისოდ, ცნობილი არ არის.

ეს ფაქტი კი კიდევ ერთხელ უნდა ადასტურებდეს ჩვენს მიერ ბევრჯერ გამოთქმულ შეხედულებას იმის შესახებ, რომ კავკასიის ტერიტორია უნდა შედიოდეს იმ არეალში, რომელზედაც ხდებოდა ინდოხმელთაშუაზღვისპირული ანუ სამხრეთევროპეიდული რასის თავდაპირველი წარმოშობა, ჩამოყალიბება და განვითარება. ჩვენს ხელთ ამჟამად არსებული, თუნდ მცირერიცხოვანი და ფრაგმენტული მასალები, ჩვენი აზრით, იძლევიან ასეთი ზოგადი და ანთროპოლოგიური ისტორიისათვის ესოდენ დიდი მნიშვნელობის მქონე დასკვნის გამოტანის საშუალებას.

აღრეფეოდალური ხანის პალეოანთროპოლოგიური მასალის შესწავლა საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ სამთავროს, არმაზისა და დიღმის სერები უახლოესი მსგავსებით არიან ერთმანეთთან დაკავშირებულნი; ყველა მათგანში აშკარად ჭარბობს ვიწროსახიანი, დოლიქოკეფალური ტიპი, რომელიც ჩვენთვის კარგად არის ცნობილი წინამორბედი ხანის ამიერკავკასიის, წინაზიის, ჩრდილოეთ ინდოეთისა და სხვა ტერიტორიებიდან მოპოვებული სერიებითაც. როგორც ჩანს, ამ ფართოდ გავრცელებული ტიპის ერთ-ერთი ნაირსახეობა გავრცელებული იყო მცხეთა-დიღმის ზემოაღნიშნულ ტერიტორიაზედაც. ამავე ტიპისა უნდა ყოფილიყო მოსახლეობა სოფ. მაგრანეთამდე. მისგან რამდენადმე განსხვავებული ტიპი შეინიშნება სიონის, ყაზბეგისა და ქვემო ბოდბეს კრანოლოგიურ სერიებში. ამ თავის ქალებზე თავის მაჩვენებელი შედარებით მეტია, ხოლო სახე — შედარებით ფართო.

ამასთანავე შინაგანი მსგავსება თვით ამ სერიებს შორის მეორე წრეს ქმნის აღმოსავლეთ საქართველოს ადრეფეოდალური ხანის მოსახლეობაში; მაგრამ ორივე ეს წრე ტიპოლოგიური მსგავსების ერთი წრით არის შეკრული, ვინაიდან განსხვავება მათ შორის მორფოლოგიური და არა ტიპოლოგიური ხასიათისაა. ლოკალური განსხვავება, რომელიც ამ ორ

წრეს შორის არსებობს, ყურადღებას იქცევს იმ მხრივ, რომ მასში საქართველოს თანამედროვე მოსახლეობისათვის დამახასიათებელი რამდენიმე თავისებურება შეინიშნება. ეს არის უპირველს ყოვლისა ტენდენცია ბრაქიკეფალიზაციისა და ეურბოზოპიზაციისაკენ (სახის სივანის მატებისაკენ). ამაჟამად ძნელია, გადაიჭრას საკითხი იმის შესახებ, თუ რისი შედეგი უნდა იყოს ყველა შემთხვევაში ტრანსფორმაციის აღნიშნული მიმართულება: თუ მთის ჯგუფებში (სიონი, ყაზბეგი) ეს შეიძლება აიხსნას იზოლაციით და მით გამოწვეული გენეტიკურ-ავტომატური პროცესებით, ქვემო ბოდბეს სერიაზე ჩვენ ვალდებული ვართ ვალიაროთ, რომ ამ შემთხვევაში უკვე საქმე გვაქვს ბრაქიკეფალიზაციისა და ეურბოზოპიზაციის დაწყებულ პროცესთან, რომელიც ესოდენ დამახასიათებელია კავკასიისა და განსაკუთრებით საქართველოს თანამედროვე მოსახლეობისათვის. სხვა ჩვენს მიერ შესწავლილი სინქრონული სერები მსგავსების სხვადასხვა მიმართულებებს ამჟღავნებენ; მაგალითად, რუსთავის სერია აშკარად ადასტურებს ქვემო ბოდბეს სერიაში შენიშნულ პროცესს, ხოლო თავის ქალები მატანიდან, ყინვლიდან და სავარაუდოა კარსნისხევიდანაც, ამჟღავნებენ ტენდენციას მთის ჯგუფებისაკენ, ე. ი. მიმართულებას, რომელიც კავკასიონის ტიპის ჩამოყალიბებით უნდა დასრულებულიყო.

მასალების უკიდურესი სიმცირე გვაიძულებს დიდი სიფრთხილით მოვეყიდოთ ზემოაღნიშნულ მორფოლოგიურ ფაქტებს. უდავო, ჩვენი აზრით, ამ შემთხვევაში მხოლოდ ის ფაქტია, რომ საქართველოს ადრეფეოდალური ხანის მოსახლეობაში უკვე დაწყებულია ანთროპოლოგიური ტიპების ეპოქალური ტრანსფორმაციის პროცესი და ძველ „არქაულ“ ფორმებთან ერთად უკვე გარკვევით შეინიშნება თანამედროვე მოსახლეობისათვის დამახასიათებელი ფორმები.

ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე ჩვენს მასალებში წარმოდგენილია ძირითადად ორი რეგიონით: ეს არის სომხეთი, უფრო სწორად სომხეთის ძველი დედაქალაქის ვარსის რეგიონი და დასავლეთ აზერბაიჯანი, კერძოდ მინგეჩაურის მიდამოები. როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს, ისე სომხეთის ტერიტორიაზედაც, ამ დროისათვის უკვე დაწყებულია ბრაქიკეფა-

ლიზაციის პროცესი და დოლიქოკრანულ ფორმებთან ერთად თანაარსებობენ ბრაქიკრანული ფორმებიც. როგორც ჩვენ ხელთ არსებული მასალებიდან ჩანს, ადრეფეოდალურ ხანაში აღმოსავლეთ საქართველოსა და სომხეთში შეინიშნება ურთიერთმსგავსი ანთროპოლოგიური ტიპები და ამ ტიპების ეპოქალური ტრანსფორმაციის ანალოგიური პროცესები. ჩვენს მიერ შემოაღწერილ ტიპს, რომელიც აზერბაიჯანის (მინგეჩაურის) ტერიტორიაზეც არის დადასტურებული და რომელიც ადრეფეოდალური ხანით თარიღდება, წინააზიური ტიპის დამახასიათებელი მთელი კომპლექსი ახასიათებს და, ამდენად, ის მკვეთრად განსხვავდება კასპიური (ე. ი. აღმოსავლეთ აზერბაიჯანის) ტიპის ფორმებისაგან; როგორც ჩანს, დასავლეთ აზერბაიჯანის აღნიშნულ ტერიტორიაზე; ისევე როგორც სომხეთისა და აღმოსავლეთ საქართველოს მიმდებარე რეგიონებში, ერთი და იგივე ანთროპოლოგიური ტიპი იყო გავრცელებული და ტრანსფორმაციის პროცესებსაც ერთი და იგივე მიმართულება ჰქონდა; ანალოგიურ დასკვნამდე მიგვიყვანა ჩვენ წინამორბედი ხანის ამავე ტერიტორიის მოსახლეობის შესწავლამ, ეს კი ჩვენს მიერ წარმოდგენილი განზოგადების დამადასტურებელ საკმაოდ ძირმაგარ არგუმენტს წარმოადგენს.

ჩრდილოეთ კავკასიის ტერიტორია ჩვენს მასალებში წარმოდგენილია მანძილითა და დროით ერთმანეთისაგან საკმაოდ დაშორებული სხვადასხვა სერიების სახით; მხედველობაში გვაქვს ორი სერია ჩერქეზეთიდან. აქედან ერთი III—IV საუკუნეებს ეკუთვნის, მეორე — VIII—XIII საუკუნეებს; უფრო ჩრდილოეთიდანაც არის რამდენიმე თავის ქალა, რომლებსაც პირობით კრასნოდარის მხარის თავის ქალები ვუწოდეთ; აღმოსავლეთით გროზნოს ოლქისა და დაღესტნის თავის ქალებია. თვით დაღესტანი სამი რეგიონით არის წარმოდგენილი: გამის ხეობა, უზუნთალა და საკუთრივ დაღესტანი. სამივე კრანოლოგიური სერია დაღესტნის ტერიტორიიდან ერთმანეთთან ტოპოლოგიურად ძალიან ახლოს დგას. უფრო მეტიც; ყველა ჩვენს მიერ განხილული კრანოლოგიური სერია ჩრდილოეთ კავკასიიდან აშკარად ამჟღავნებს ტოპოლოგიურ მსგავსებას ერთმანეთს შორის და ამავე დროს — ამი-

ერკავკასიურ სერიებთანაც. აქ საჭიროა ყურადღება შევაჩეროთ ერთ, ჩვენი აზრით, ანთროპოლოგიური ისტორიისათვის გარკვეული მნიშვნელობის მქონე მოვლენაზე; წინამორბედი ხანის სერიების მიმოხილვისას ჩვენი ყურადღება მიიპყრო იმ გარემოებამ, რომ ჩრდილოეთ კავკასიაში გავრცელებული იყო ორი ერთმანეთისაგან განსხვავებული ანთროპოლოგიური ტიპი, ერთი — ლეპტოპროზოპული და დოლიქოკრანული — ამიერკავკასიური ანთროპოლოგიური ტიპების მსგავსი (ან იდენტურიც კი), ხოლო მეორე — ფართოსახიანი, ბრაქიკრანული, რომლის მსგავსი ფორმები უფრო ჩრდილოეთით იყო შენიშნული. ამჟამად ადრეფეოდალური ხანის მასალების მიმოხილვისას ჩვენ არსად შეკვხვედრია ფართოსახიანი ბრაქიკეფალების სერია.

აქ, როგორც ვნახეთ, სრულიად აშკარად ჰარობენ მეზოპროზოპული და მეზოკრანული კრანოლოგიური ტიპები, რომლებიც, როგორც ჩვენ უკვე არა ერთხელ შევნიშნეთ, ამიერკავკასიური ანთროპოლოგიური ტიპების ანალოგიური არიან.

საბოლოოდ, საქართველოს ადრეფეოდალური ხანის ანთროპოლოგიური ტიპი, როგორც ვნახეთ, ძირითადად იმეორებს იმავე ტიპს, რომელიც მის წინამორბედ ხანაშია დადასტურებული; ცალკეულ სერიებს შორის არსებული განსხვავებანი სრულიად კანონზომიერად თავსდებიან კავკასიის ტერიტორიის მოსახლეობისათვის დამახასიათებელი ეპოქალური ტრანსფორმაციის ფარგლებში, რაც საფუძველს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ადრეფეოდალურ ხანაში საქართველოს ტერიტორიაზე მოსახლეობის შედგენილობაში სერიოზული რამცვლილებები არ მომხდარა. კავკასიის ადრეულ და თანადროულ ტიპებთან მსგავსება იმის მაჩვენებელი უნდა იყოს, რომ კავკასიის აბორიგენული მოსახლეობა თვით ეკუთვნოდა ერთ დიდ ანთროპოლოგიურ პლასტს, ხოლო სერიებს შორის არსებული განსხვავებანი ლოკალური დიფერენციაციის მაჩვენებელი უნდა იყოს.

რამდენადმე განსხვავებული ფორმაა წარმოდგენილი ამავე პერიოდის თავის ქალებზე რუსთავიდან. რომელთა ჰიპერბრაქიკრანული მაჩვენებელი, ზომიერად დახრილი შუბლი და

მკვეთრად გამოხატული ცხვირის ძვლები, ბევრად უფრო მოგვაგონებენ კავკასიის მომდევნო ხანის კრანოლოგიურ ტიპს.

განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია ამავე პერიოდის დასასრულის კრანოლოგიური სერია დასავლეთ საქართველოდან (საგვარჯილე-ნესტაფონის რაიონი). ამ სერიის 14 მამაკაცისა და 9 დედაკაცის თავის ქალა ზოგადად ხასიათდება მეზო- და ბრაქიკრანიით, საშუალო სივანისა და საშუალოზე დაბალი სახით, დაბალი და ვიწრო ცხვირით, ზომიერად დახრილი შუბლითა და მკვეთრად გამოხატული ცხვირის ძვლებით. აღწერილი კრანოლოგიური ტიპი ფართოდ გავრცელებული ჩანს საქართველოს შემდგომი ხანის მოსახლეობაში; ზოგად ფორმებში ეს ის ტიპია, რომელსაც ჩვენ წინააზიურ ტიპს ვუწოდებთ და რომელიც აბსოლუტურად დომინირებს საქართველოს მოსახლეობაში დღეს; განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს იმ გარემოებას, რომ ანთროპოლოგიური ტიპის შენიშნულ ცვლას კანონზომიერი, თანდათანობითი ტრანსფორმაციის ხასიათი აქვს, რაც უთუოდ იმის მაჩვენებელია, რომ საქართველოსა და კავკასიის მოსახლეობაში ფართოსახიანი ბრაქიკეფალების ჩამოყალიბება მოხდა არა რაიმე გარეშე ფაქტორების ზეგავლენით, არამედ ადგილობრივი ანთროპოლოგიური ტიპების ბუნებრივ-ისტორიული, შინაგანი განვითარებისა და ნორმალური ეპოქალური ტრანსფორმაციის გზით.

ანალოგიური ტიპის თავისებურ ნიშნებს ატარებს ამ პერიოდის სერია საქართველოს მთის წინა ზოლიდან, თიანეთის რაიონის ს. სიონიდან. მიუხედავად იმისა, რომ სიონის უძველესი სერია მეტისმეტად რიცხვმცირეა, იგი მაინც იძლევა საშუალებას, რომ პირველად კავკასიის ქრონოლოგიურ სერიებში, გამოვყოთ კრანოლოგიური ნიშნების ის თავისებური კომპლექსი, რომელიც კავკასიის თანამედროვე მოსახლეობაში კავკასიონის ტიპის სახელით არის ცნობილი. როგორც ჩანს, ამ დროისათვის უკვე იჩენს თავს მთისა და ბარის მოსახლეობის ანთროპოლოგიური დიფერენციაცია, რაც ასე მკვეთრად არის გამოხატული კავკასიის თანამედროვე მოსახლეობაში.

შუაფეოდალური ხანის ეკუთვნის ვანის ქვაბებში მოპოვებული თავის ქალების კრანოლოგიური სერია, რომელიც

მე-13 საუკუნის დასაწყისით თარიღდება. იგი შედგება 10 მამაკაცისა და 10 დედაკაცის თავის ქალასაგან. მათს განსაკუთრებით დამახასიათებელ ნიშნებს წარმოადგენს: სახის საშუალო ან საშუალოზე მეტი სივანე და თავის ქალას მკვეთრი ბრაქიკეფალია. ამ სერიაში უკვე გარკვევით არის წარმოდგენილი ის ტიპი, რომელსაც ჩვენ წინააზიური ტიპის სახელით ვიცნობთ და რომელმაც გარდამავალი ფორმის სახით უკვე იჩინა თავი პირველი ათასწლეულის მიწურულს რუსთავისა და საგვარჯილეს კრანოლოგიურ სერიებში.

გვიანფეოდალური ხანის ან მეორე ათასწლეულის მეორე ნახევრის კრანოლოგიური სერიები (მხედველობაში გვაქვს რუსთავის, დუშეთის, ხევსურეთის, სიონის, აჭარის, ზუგდიდისა და ზოგიერთი კავკასიელი ხალხებისა: აფხაზეთის, ოსებისა და სომხების კრანოლოგიური სერიები) ძირითადად უნდა განვიხილოთ როგორც მასალები საქართველოს თანამედროვე მოსახლეობის კრანოლოგიისათვის და ისინი, ცხადია, შეიძლება დაგვეხმარონ საქართველოს თანამედროვე მოსახლეობის ანთროპოლოგიური შედგენილობის შესწავლაში. ამ გაგებით: რუსთავის კრანოლოგიური სერია, რომელიც დაკავშირებულია აღმოსავლეთ საქართველოს ანთროპოლოგიურ ტიპებთან, საშუალებას გვაძლევს, ძირითადად იბერიული ტიპის წინააზიურ სუბსტრატში შევნიშნოთ კავკასიონის ტიპის ელემენტები; ხევსურეთის, დუშეთის და სიონის სერიები, რომლებიც აშკარად კავკასიონის ტიპს ეკუთვნიან, სამთავროსა და მინგეჩაურის სერიებთან მსგავსებით, გვიჩვენებენ, სად უნდა ვეძიოთ თანამედროვე მოსახლეობაში ყველაზე ნაკლებმეცვლილი სახით ამიერკავკასიის უძველესი პალეოანთროპოლოგიური ფორმები; აჭარისა და აფხაზეთის კრანოლოგიური სერიები, რომლებიც სრულიად აშკარად კოლხური ტიპის შავიზღვისპირულ ვარიანტს ეკუთვნიან, საერთო წინააზიურ სუბსტრატში ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში გავრცელებული ანთროპოლოგიური ტიპების კვალს ამჟღავნებენ.

ყოველივე ზემოთქმული საფუძველს გვაძლევს ზოგადად დავასკვნათ, რომ უძველესი პალეოანთროპოლოგიური ტიპები, შინაგანი განვითარებისა და ეპოქალური ტრანსფორმაციის

გზით, საფუძვლად დაედო იმ ანთროპოლოგიური ტიპების ჩამოყალიბებას, რომლებიც დღეს საქართველოს თანამედროვე მოსახლეობაშია წარმოდგენილი. კავკასიისა და წინა აზიის მოსახლეობისათვის ეს ცვლა, როგორც ჩანს, ძირითადად, თავის მაჩვენებლისა და სახის სივანის მატებაში გამოიხატა; რასაც უძველესი ლექტოპროზოპული მედიტერანების თანამედროვე ფართოსახიან ბრაქიკეფალებად გარდაქმნა, მოჰყვა. აქედან თავისთავად გამომდინარეობს ზოგადი დასკვნა, იმის შესახებ, რომ საქართველოს თანამედროვე ლოკალური ტიპები ჩამოყალიბდნენ ადგილობრივი, უძველესი ანთროპოლოგიური ტიპების შინაგანი განვითარების გზით, რაიმე სხვა ელემენტების საგრძნობი ზეგავლენის გარეშე, რომ დღევანდელი ქართველები შთამომავლები არიან დასავლეთ ამიერკავკასიის უძველესი დროის მოსახლეობისა, რომელმაც შექმნა სპილენძის, ბრინჯაოსა და რკინის უმდიდრესი კულტურა, რომ არა ვთქვათ რა მემკვიდრეობითს მონათესავეობაზე უფრო გვიანი ხანის მოსახლეობასთან (ანტიკური და ფეოდალური). ეს უწყვეტი გენეტიკური მონათესავეობა სრულიად ამკარად ჩანს ჩვენს მიერ მიმოხილულ პალეოანთროპოლოგიურ მასალებზე.

იმისათვის, რომ წარმოვიდგინოთ თუ რით დასრულდა საქართველოს ძველი მოსახლეობის ეპოქალური ტრანსფორმაცია, საჭიროა თვალი გადავაგვლოთ საქართველოსა და კავკასიის თანამედროვე მოსახლეობის ანთროპოლოგიური შედგენილობის სურათს: საქართველოს თანამედროვე მოსახლეობაში ქართველი ანთროპოლოგების მიერ გამოყოფილია 5 ერთმანეთისაგან მეტ-ნაკლებად განსხვავებული ადგილობრივი ვარიანტი: შავისზღვისპირული, რომელიც გავრცელებულია შავიზღვისპირელი აჭარლების, გურულების, მეგრელებისა და აფხაზების ჯგუფებში; დასავლურ-ქართული, რომელიც გვხვდება: იმერლების, მეგრელების, გურულების, აჭარლების, ლეჩხუმლებისა და ბარის რაჭველების არაშავიზღვისპირულ ჯგუფებში; აღმოსავლურ-ქართული, რომელიც მოიცავს ძირითადად ქართველებისა და კახელების ჯგუფებს; სამხრეთ-ქართული, რომელიც გვხვდება მესხების, ჯავახების და ზოგიერთ სამხრეთ ქართულ ჯგუფებს შორის, და ბოლოს, კავ-

კასიონის ვარიანტი, რომელიც გავრცელებულია კავკასიონის მთის ქართულ და არაქართულ ჯგუფებს შორის. ხუთივე ეს ანთროპოლოგიური ვარიანტი ეკუთვნის წინა აზიურ ანთროპოლოგიურ ტიპს, მაგრამ არც ერთი მათგანი არ წარმოადგენს მის კლასიკურ ფორმას (ასეთი ფორმები გვხვდება ასურელების, სომხების ზოგიერთ სამხრეთ ჯგუფებში და სხვ.).

ამ კლასიკურ წინააზიურ ფორმებთან ყველაზე ახლოს სამხრეთ-ქართული ვარიანტი დგას. სამხრეთ-ქართულისაგან აღმოსავლეთ-ქართული ვარიანტი კავკასიონის ტიპისათვის დამახასიათებელი ზოგიერთი ნიშნით განსხვავდება, ხოლო დასავლეთ-ქართული და განსაკუთრებით შავიზღვისპირული ვარიანტები წინააზიური ფორმებისაგან ნიშნების იმ კომპლექსით განსხვავდებიან, რომელიც მათ პონტურ ტიპთან აახლოებს (პონტური ტიპის შესახებ ქვემოთ). ამრიგად, საქართველოს თანამედროვე მოსახლეობაში გავრცელებული ყველა ანთროპოლოგიური ვარიანტი წინააზიურ რასობრივ ტიპს განეკუთვნება. მიუხედავად იმისა, ახასიათებს თუ არა ცალკეულ მათგანს მეტ-ნაკლები განსხვავება მისგან. თუ რა ადგილს იკავებს წინააზიური რასობრივი ტიპი კავკასიის თანამედროვე მოსახლეობაში, ამის წარმოდგენას გაგვიადვილებს კავკასიის თანამედროვე მოსახლეობის ანთროპოლოგიური შედგენილობის სურათი.

კავკასიის მთელი აბორიგენული მოსახლეობა განეკუთვნება დიდი ევროპეიდული რასის სამხრეთ შტოს, ანუ ინდო-ხმელთაშუაზღვისპირულ რასას. ამ რასის გავრცელების არეალი მოიცავს უზარმაზარ ტერიტორიას 44-ე და მე-20 პარალელებს შორის, ატლანტის ოკეანიდან — ინდოეთამდე; იგი სამ დიდ რასობრივ შტოდ იყოფა: ინდო-პამირულ, ხმელთაშუა-ბალკანურ და წინააზიურ რასებად. ქართველი ანთროპოლოგები უაღრესად დიდი მნიშვნელობის მქონედ მიიჩნევენ იმ ფაქტს, რომ ინდო-ხმელთაშუაზღვისპირული რასის ამ სამივე დიდი განშტოების წარმომადგენლები გვხვდებიან კავკასიის თანამედროვე მოსახლეობაში, ცხადია, ადგილობრივი ნაირსახეობების სახით: კასპიური ტიპი, რომელიც აღმოსავლეთ აზერბაიჯანელებსა და აღმოსავლეთ დაღესტნელებში

გუხედება, ამჟამად შედის ინდო-პამირული ტიპის ჯგუფებში; პონტური ტიპი, რომელიც კავკასიის ჩრდილო-დასავლეთ ტერიტორიის მოსახლეობისათვის არის დამახასიათებელი (ადილელები, ჩერქეზები, ყაბარდოელები, აბაზინელები), ეკუთვნის ხმელთაშუა-ბალკანური ტიპის ჯგუფებს, ხოლო კავკასიონის მთიანეთში, საქართველოს, სომხეთისა და დასავლეთ აზერბაიჯანის ტერიტორიებზე, ყველაზე მეტად გავრცელებული არიან წინააზიური ტიპის ჯგუფები.

ამრიგად, სამხრეთ ევროპის, ჩრდილოეთ აფრიკისა და ხმელთაშუაზღვისპირეთის ტერიტორიებზე გავრცელებული ხმელთაშუა-ბალკანური ტიპის ჯგუფები, პონტური რასის ადილური ტიპის მეშვეობით. „შემოდინ“ ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის ტერიტორიაზე; შუა და სამხრეთ-დასავლეთ აზიის ტერიტორიებზე გავრცელებული ინდო-პამირული ტიპის ჯგუფები კასპიური რასის დასავლურ-კასპიური ტიპის მეშვეობით სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან „შემოდინ“ კავკასიის ტერიტორიაზე; ხოლო წინააზიური ტიპის ჯგუფები, რომლებიც გავრცელებულნი არიან წინააზიისა და ამიერკავკასიაში, ზემოხსენებულ ორ ტიპს შორისაა მოქცეული. სამივე ამ განშტოების კავკასიური ნაირსახეობები ერთმანეთთან დაკავშირებულია მორფოლოგიური მსგავსების გარკვეული კომპლექსით და ამიტომ თამაშად შეიძლება მსჯელობა მათს კავკასიურ ერთობაზე. ამ „კავკასიური ერთობის“ ფესვები ადგილობრივად მიდის, საუკუნეების სიღრმეში, ვინაიდან, რაც უფრო ძველია ამ ტერიტორიებზე აღმოჩენილი პალეოანთროპოლოგიური მასალა, მით უფრო მეტია მათ შორის მორფოლოგიური მსგავსება, რაშიაც ჩვენ პალეოანთროპოლოგიური მასალების მიმოხილვისას დავრწმუნდით.

საძლეისოდ, ეჭვს არ იწვევს ის გარემოება, რომ კავკასია ერთადერთი ტერიტორიაა მთელ მსოფლიოში, სადაც თავმოყრილი არიან ინდო-ხმელთაშუაზღვისპირული ანუ სამხრეთ ევროპეოიდული რასის სამივე ძირითადი განშტოების წარმომადგენლები. ამ ანთროპოლოგიური ფაქტის საბოლოო რასოგენეზური გააზრება მომავლის საქმეა და ის თავისთავად აღემატება კიდევ მხოლოდ ანთროპოლოგიური მეცნიერების შესაძლებლობებს, მაგრამ ძნელი წარმოსადგენი კია შემთხვევი-

თობას მიეწეროს სამხრეთ-ევროპეოიდული რასის სამივე ძირითადი განშტოების კავკასიის ტერიტორიაზე თავმოყრის ფაქტი. ყოველ შემთხვევაში ანთროპოლოგების, ძირითადად ქართველი ანთროპოლოგების, გამოკვლევებმა მეტ-ნაკლებად მოპოვნეს შუქი ამ ტიპების კავკასიური აუტოქტონურობის საკითხს. ინდო-პამირული რასის კავკასიური აუტოქტონურობის გასაშუქებლად განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი გამოდგა ქართველი ანთროპოლოგების მიერ ჩრდილოეთ ინდოეთში წარმოებული კვლევა, რომელმაც გამოავლინა მზარდი განსხვავების მიმართულება კავკასიიდან ჩრდილო-დასავლეთ ინდოეთამდე, შუა აზიისა და ავღანისტანის ტერიტორიებზე გადავლით.

* * *

სოკველიძე ზემოთქმული მხოლოდ დასაწყისია ქართველი ხალხის ანთროპოლოგიური ისტორიის კვლევისა. როგორც, ალბათ, მკითხველიც დარწმუნდა, ჩვენ დღესდღეობით მხოლოდ ზოგადი კონტური შეგვიძლია მოვხაზოთ, ხოლო სრულყოფილი სურათის შექმნას კიდევ ბევრი მასალა, შრომა და კვლევა-ძიება ესაჭიროება. ჩვენი არაცოდნის ბურუსში ნელ-ნელა ინთებიან ახალი მასალებითა და კვლევა-ძიებით გაშუქებული ადგილები. სრული საფუძველი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ მომავალში კიდევ ბევრ საკითხს მოეფინება ნათელი და შესაძლებელი გახდება უფრო სრულყოფილი „ქართველი ხალხის ანთროპოლოგიური ისტორიის“ შექმნა.